

Kazimiera Jaworska

Realizacja założeń polityki oświatowej w Polsce w latach 1945–1956 : główne zagadnienia

Wrocławski Przegląd Teologiczny 22/1, 183-194

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KAZIMIERA JAWORSKA*

REALIZACJA ZAŁOŻEŃ POLITYKI OŚWIATOWEJ W POLSCE W LATACH 1945–1956 Główne zagadnienia

Przeobrażenia społeczno-polityczne, które dokonały się w Polsce po zakończeniu II wojny światowej, w zasadniczy sposób wpłynęły na funkcjonowanie szkolnictwa wszystkich szczebli w latach 1945–1989. Zaraz po zakończeniu wojny podjęto działania zmierzające do wprowadzenia nowego systemu szkolnictwa, dostosowując go do pryncypiów ustrojowych. Skuteczna indoktrynacja w duchu ideologii marksistowsko-leninowskiej miała przekonać młodych Polaków do ustroju odmiennego od przedwojennego oraz komunistycznej ekipy rządzącej, a także zachęcić do aktywnego zaangażowania się w budowanie nowego porządku społeczno-politycznego. Sytuacja polityczna w Polsce mocno rzutowała na przeobrażenia, które dokonywały się w szkolnictwie wszystkich szczebli. W wyniku sfałszowanych wyborów w 1947 roku eliminujących ostatecznie opozycję z życia politycznego, władze komunistyczne podjęły działania zmierzające do ugruntowania swojej pozycji przez wykluczenie wszelkich form sprzeciwu. Lata 1949–1956 są określane mianem „okresu stalinowskiego”, którego specyfikę wyznaczały trzy elementy: „całkowite i bezwzględne uzależnienie wszystkich organizacji i instytucji od władz politycznych, terror realizowany przez polityczną policję wobec całego społeczeństwa i wszystkich dziedzin życia oraz szerzenie nowej ideologii za pomocą propagandy i indoktrynacji”¹.

* Dr hab. Kazimiera Jaworska – Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu.

¹ D. KOŹMIAN, *Przemiany polityczno-ustrojowe w Polsce i ich wpływ na formowanie oblicza wychowawczego szkoły w latach 1949–1959*, w: *Edukacja w warunkach zniewolenia i autonomii (1945–2009)*, red. E. Gorloff, R. Grzybowski, A. Kołakowski, Kraków 2010, s. 29.

W latach 1945–1956 został ukształtowany system szkolny ściśle powiązany z interesami komunistycznego państwa, służący jego ideologii, a „Przełom Październikowy” z 1956 roku obnażył absurdalność tej polityki. Związane z nim nadzieje na zdemokratyzowanie życia społeczno-politycznego w Polsce w ramach istniejącego ustroju miały wpływ na decyzje dotyczące funkcjonowania szkolnictwa pod koniec roku 1956 i w roku 1957. Jednak wraz z umacnianiem się nowej ekipy rządzącej z Władysławem Gomułką na czele także w polityce oświatowej dostrzegalny był powrót do wcześniejszych tendencji, tylko już w nieco złagodzonej formie.

1. Założenia polityki oświatowej (1945–1956)

W nowych realiach ustrojowych polityka oświatowa państwa w okresie 1944–1956 stała się istotnym czynnikiem kształtowania świadomości społeczeństwa, a także była środkiem urabiania uległości młodego pokolenia wobec narzuconego przez władze partyjno-państwowe porządku społeczno-politycznego. Aby osiągnąć zamierzone cele, dokonano w oświacie wielu znaczących zmian organizacyjno-ustrojowych oraz dydaktyczno-wychowawczych. Należało bowiem dostosować ideał wychowawczy do potrzeb nowej ideologii. W istocie powojenny system wychowania opracowany przez ówczesną władzę komunistyczną realizował tylko i wyłącznie jej interesy². Podstawą tworzonej koncepcji nowego wychowania był aksjomat o pełnej wychowalności człowieka. Uznano, że „jest on materiałem, który można i należy kształtować zgodnie z pożądanym wzorem”³. Perspektywiczny plan przeobrażeń polskiej szkoły zakładał w konsekwencji ukształtowanie nowej socjalistycznej świadomości społecznej⁴.

Zwycięstwo komunistów w wyborach do sejmu w styczniu 1947 roku, a następnie uchwalenie tzw. Małej Konstytucji (17 lutego 1947 roku), w której zostały usankcjonowane socjalistyczne zasady ustroju politycznego powojennej Polski, zainicjowały „ofensywę ideologiczną” realizowaną również na polu nauki i oświaty. Uchwalona w kwietniu rezolucja Biura Politycznego KC PPR zapowiadała podjęcie „ofensywy ideologicznej wśród nauczycielstwa przeciw wrogiej ideologii”. W myśl jej postanowień zarówno pedagogika jak i peda-

² D. KOŹMIAN, *Polityka oświatowa wobec szkolnictwa ogólnokształcącego w Polsce w latach 1945–1956*, w: *Oblicze ideologiczne szkoły polskiej w latach 1944–1955*, red. E. Waławender, Lublin 2002, s. 81.

³ A. RADZIWIŁŁ, *Model ideologii wychowawczej w latach 1948–1956. Próba rekonstrukcji i analizy*, w: *Polacy wobec przemocy 1944–1956*, red. B. Otwinowska, J. Żaryn, Warszawa 1996, s. 318.

⁴ B. POTYRAŁA, *Oświata w Polsce w latach 1949–1956*, Wrocław 1992, s. 4–10.

godzy mieli zaangażować się w działania związane z ofensywą ideologiczną skierowaną wobec społeczeństwa polskiego. Ponieważ generalnie środowisko naukowe pedagogów nie odpowiedziało na hasła propagowane przez Biuro Polityczne, tym samym straciło zaufanie ówczesnych władz partyjno-państwowych. Swoistą tego konsekwencją był m.in. nie tylko zmniejszony nabór na studia na kierunki pedagogiczne, ale wręcz podjęcie działań mających na celu ich likwidację na wszystkich uniwersytetach. W tej sytuacji Ministerstwo Oświaty przejęło inicjatywę realizowania wytycznych partii dotyczących przemian w oświacie. Zakładane zmiany miały być realizowane przede wszystkim przez działaczy oświatowych i aktyw partyjny. Również Związek Nauczycielstwa Polskiego akceptował postulowany kierunek zmian, co zostało zaakcentowane na II Zjeździe Delegatów Związku Nauczycielstwa Polskiego w Poznaniu w maju 1948 roku. Przyjął on lansowane przez stojącą na czele Departamentu Reformy Szkolnictwa i Programów Żaną Kormanową tezy, które można streścić w trzech punktach: 1) „wychowanie ma służyć demokracji i narodowi; 2) nie negując powiązań z kulturą zachodnioeuropejską, należy ukształtować wśród młodzieży poczucie przynależności do kręgu słowiańskiego; 3) organizacje ideowo-wychowawcze na terenie szkoły winny korzystać z najdalej idącej pomocy nauczycieli i winny przez nich być widziane jako cenny sojusznik pedagogów w działalności wychowawczej”⁵. Udzielona przez Zjazd ZNP aprobata potwierdzała skuteczność dotychczasowych działań komunistycznych władz oświatowych, w tym także w zakresie dostosowania modelu kształcenia i wychowania do nowych realiów społeczno-politycznych. Nie można wszak zapominać, że jeszcze kilka lat wcześniej na Ogólnopolskim Zjeździe Oświatowym, który odbył się w Łodzi w dniach 18–22 czerwca 1945 roku właśnie ZNP oprotestował proponowane przez Ż. Kormanową nowe zasady organizacyjne i programowe polskiej szkoły, zakładające wychowanie nowego człowieka o nowym obliczu ideowo-moralnym⁶.

2. Kształcenie nauczycieli

Istotnym instrumentem przeobrażeń, które miały być przeprowadzone w polskiej szkole, była zmiana sposobu kształcenia nauczycieli. Oprócz studiów uniwersyteckich oraz istniejących od 1946 roku trzyletnich, a w późniejszym czasie czteroletnich studiów pedagogicznych w Wyższych Szkołach Pedagogicznych, były prowadzone pięciomiesięczne kursy przysposobienia zawodowego dla

⁵ M. NOWAK, *Pedagogika w służbie nowej ideologii*, w: *Oblicze ideologiczne szkoły polskiej w latach 1944–1955*, red. E. Walaender, Lublin 2002, s. 35–36.

⁶ L. SZUBA, *Polityka oświatowa państwa polskiego w latach 1944–1956*, Lublin 2002, s. 101–103.

nauczycieli szkół średnich, na które kierowano wyróżniających się nauczycieli szkół podstawowych. Wspomnieć również należy o funkcjonujących w latach 1951–1954 czterotygodniowych kursach dla absolwentów liceów ogólnokształcących i pięciomiesięcznych wstępnych kursach pedagogicznych organizowanych pod kierunkiem Rejonowych Komisji Kształcenia Nauczycieli, w których mieli prawo uczestniczyć pełnoletni kandydaci pochodzenia chłopskiego i robotniczego, posiadający co najmniej siedem klas szkoły podstawowej⁷. Uczestniczący w spotkaniu z absolwentami liceów pedagogicznych w czerwcu 1950 roku prezydent Bolesław Bierut podkreślał, że „zadaniem nauczyciela wychowawcy w szkole ludowej było uczynienie z każdego ucznia czynnego bojownika o wyzwolenie ludzkości z kajdan przemocy imperialistycznej, gorącego patriotę miłującego swój naród, ofiarującego cały swój młodzieńczy zapał i swoje uzdolnienia socjalistycznej ojczyźnie. Nauczyciel musiał wychować proletariackiego internacjonalistę, którego przykład należy brać z bohaterskich narodów ZSRR i jej dzielnej młodzieży”⁸. Od 1949 roku władze partyjno-państwowe zobowiązały nauczycieli do składania ślubowania na wierność Polsce Ludowej. Konsekwencją jego odmowy było zwolnienie z pracy w szkole⁹.

Ścieżka kariery zawodowej nauczyciela była ściśle powiązana z zaangażowaniem ideologicznym wyrażającym się w przynależności do organizacji partyjnej oraz do Związku Nauczycielstwa Polskiego. W dużej mierze była to konsekwencja zmiany kryteriów naboru do zawodu nauczycielskiego oraz modyfikacji programów nauczania poszczególnych przedmiotów i ich wymiarów godzinowych¹⁰. Ponadto władze partyjno-państwowe mając na uwadze wcześniejsze doświadczenia z postawą ZNP wobec proponowanych w oświacie przeobrażeń, a także postawę części środowiska nauczycielskiego, podjęły decyzję o obsadzaniu stanowisk kierowniczych w oświacie osobami związanymi z PPR i PPS. W trosce o kompatybilną postawę nauczycieli z kierunkiem prowadzonej polityki oświatowej państwa na kursach ideowo-politycznych zorganizowanych przez Ministerstwo Oświaty (maj 1947 – czerwiec 1948) przeszkolono ok. 20 tysięcy nauczycieli, a więc co czwartego nauczyciela¹¹.

Władze oświatowe rygorystycznie podchodziły do udziału nauczycieli w samokształceniu ideologicznym i starały się kontrolować stosowanie zdoby-

⁷ T. HEJNICKA-BEZWIŃSKA, *W poszukiwaniu tożsamości pedagogiki. Świadomość teoretyczno-metodologiczna współczesnej pedagogiki polskiej (Geneza i stan)*, Bydgoszcz 1989, s.142–143.

⁸ L. SZUBA, *Polityka oświatowa państwa polskiego w latach 1944–1956*, dz. cyt., s. 186.

⁹ *Zarządzenie w sprawie ślubowania służbowego nauczycieli*, Dz.U. Min. Oświaty nr 14 z 26 sierpnia 1949 r., poz. 239.

¹⁰ M. NOWAK, *Pedagogika w służbie nowej ideologii*, dz. cyt., s. 36.

¹¹ M. BALICKI, *Zarządzanie szkolnictwem w Polsce. Studium historyczno-porównawcze*, Warszawa 1978, s. 183.

tej wiedzy w pracy szkolnej. Na ten element zwracano uwagę podczas wizytowania szkół i hospitowania lekcji. Wielu nauczycieli podchodziło do udziału w szkoleniu z wielką niechęcią i traktowało je jako przykry obowiązek narzucony przez władze. Nie dostrzegali żadnej przydatności tych szkoleń w pracy pedagogicznej, a nauczyciele studiujący z zapałem nauki marksistowsko-leninowskie należeli do wyjątków¹².

3. Nowe programy dydaktyczno-wychowawcze, nowe podręczniki

Niejako naturalną konsekwencją zmian, które dokonywały się w powojennej rzeczywistości, było wprowadzenie do wszystkich typów szkół nowych programów dydaktycznych i wychowawczych. Pierwsze zmiany w tym zakresie władze komunistyczne wprowadziły jesienią 1944 roku. Wówczas zdecydowano o ukazywaniu w podręcznikach II Rzeczypospolitej jako państwa ucisku społecznego¹³. Przedmiotem szczególnych manipulacji stał się z oczywistych względów program nauczania historii, z którego rugowano treści nie odpowiadające założeniom ideologicznym partii¹⁴. W latach 1944–1947 starano się wykorzystywać selektywnie dobrane polskie tradycje i wydarzenia historyczne, zwracając przy tym uwagę, aby bohaterowie odpowiadali nowej doktrynie politycznej. Natomiast w kolejnych latach zrezygnowano z nauczania o przeszłości szlacheckiej, uznając ją za wsteczną i niepasującą do propagowanych wzorów radzieckich¹⁵. Na wspomnianym już Ogólnopolskim Zjeździe Oświatowym w Łodzi, który był kluczowy dla kierunku przemian w powojennej oświacie, Ministerstwo Oświaty zaprezentowało nowy, demokratyczny system szkolnictwa oparty na czterech zasadach: jednolitości (równoważność i równorzędność wszystkich szkół), powszechności (do szkoły miały uczęszczać wszystkie dzieci objęte obowiązkiem szkolnym w wieku od 7 do 15 lat), publiczności i bezpłatności¹⁶. Zostały przedstawione również zmiany programowe, które wywołały najwięcej kontrowersji

¹² S. MAUERSBERG, *Indoktrynacja komunistyczna nauczycieli polskich w latach 1947–1956*, w: *Oświata, wychowanie i kultura fizyczna w rzeczywistości społeczno-politycznej Polski Ludowej (1945–1989)*, red. R. Grzybowski, Toruń 2004, s. 117–119.

¹³ S. BOBER, *Walka o dusze dzieci i młodzieży w pierwszym dwudziestoleciu Polski Ludowej*, Lublin 2011, s. 183.

¹⁴ Szerzej: Z. OSIŃSKI, *Ideologizacja nauczania historii w szkołach podstawowych w latach 1944–1956*, w: *Oblicze ideologiczne szkoły polskiej w latach 1944–1955*, red. E. Waławender, Lublin 2002, s. 237–266.

¹⁵ L. SZUBA, *Polityka oświatowa państwa polskiego w latach 1944–1956*, Lublin 2002, s. 6.

¹⁶ D. KOŹMIAN, *Polityka oświatowa wobec szkolnictwa ogólnokształcącego w Polsce w latach 1945–1956*, dz. cyt., s. 84–85.

i stały się przedmiotem burzliwej dyskusji uczestników Zjazdu. Zakładały one wychowanie nowego człowieka o nowym obliczu ideowo-moralnym. Temu celowi miało służyć wprowadzenie do programu szkolnego nowego przedmiotu (Nauka o Polsce i świecie współczesnym), zmiany programowe w nauczaniu historii (stawianie akcentu na postępowe tradycje ruchu robotniczego i gloryfikujące komunizm), wprowadzenie języka rosyjskiego jako przedmiotu obowiązkowego, dodanie do kanonu lektur obowiązkowych autorów sowieckich oraz akcentowanie teorii Darwina w programie nauczania biologii. Pomimo protestu Związku Nauczycielstwa Polskiego proces wdrażania w życie przedstawionych założeń był kontynuowany¹⁷.

Nowy rozdział w szkolnictwie polskim rozpoczął się wraz z inauguracją roku szkolnego 1948/1949. Decyzją ministra oświaty Stanisława Skrzeszewskiego wprowadzono siedmioletnią szkołę podstawową, która miała być fundamentem całego szkolnictwa – zarówno liceum ogólnokształcącego, jak i różnych szkół zawodowych¹⁸. Zreformowano również szkolnictwo na poziomie licealnym. Dążąc do przebudowy struktury społecznej i wychowania nowej inteligencji, podejmowano działania, których celem było zwiększenie dostępności do szkół licealnych dla młodzieży robotniczo-chłopskiej¹⁹, a za prawidłowy dobór młodzieży do tego typu szkół odpowiedzialnością obarczono społeczne komisje kwalifikacyjne²⁰.

Od roku szkolnego 1947/1948 zostały zintensyfikowane działania zmierzające do likwidacji analfabetyzmu. W świetle instrukcji ministerialnej dotyczącej oświaty dla dorosłych resort oświaty nakazywał na kursach dokształcających kontynuację akcji likwidacji analfabetyzmu²¹. Do jej udziału np. we Włocławku włączono młodzież ze starszych klas szkół podstawowych oraz dzieci, które pod kierunkiem nauczyciela w ramach prac społecznych uczyły analfabetów i półanalfabetów ze swojego sąsiedztwa²².

Propagowane przez komunistów w sposób szczególny od 1947 roku hasło upowszechniania światopoglądu naukowego w założeniu miało doprowadzić do zwalczania przekonań religijnych, przede wszystkim wyrugowania wpływów Kościoła katolickiego²³. Uznanie nauki religii w szkołach za swoistą konkurencję wobec nowej ideologii zadecydowało o podjęciu działań, które

¹⁷ L. SZUBA, *Polityka oświatowa państwa polskiego w latach 1944–1956*, dz. cyt., s. 101–103.

¹⁸ *Instrukcja programowa na rok szkolny 1948/49*, Dz.U. MO 1948, nr 7, poz. 127.

¹⁹ *Instrukcja w sprawie organizacji roku szkolnego 1948/49 w szkolnictwie ogólnokształcącym*, Dz.U. MO 1948, nr 5, poz. 86.

²⁰ L. SZUBA, *Polityka oświatowa państwa polskiego w latach 1944–1956*, s. 157.

²¹ *Instrukcja z czerwca 1947 r.*, Dz.U. KOSP, nr 9, poz. 221.

²² B. MORACZEWSKA, *Szkolnictwo polskie w latach 1945–1975 z uwzględnieniem miasta Włocławka*, Włocławek 2010, s. 123.

²³ A. RADZIWIŁŁ, *Model ideologii wychowawczej w latach 1948–1956. Próba rekonstrukcji i analizy*, dz. cyt., s. 333.

w stosunkowo nieodległej perspektywie miały doprowadzić do jej usunięcia z programów szkolnych. Środkami administracyjnymi ograniczano nie tylko działalność szkolnictwa wyznaniowego, ale stopniowo, konsekwentnie, różnymi sposobami eliminowano wychowanie katolickie ze szkół państwowych (ograniczenie liczby godzin lekcji religii, zakaz działalności na terenie szkoły stowarzyszeń młodzieżowych, cenzura i silne ograniczenie w zakresie wydawania podręczników do nauki religii, represje wobec katechetów, usuwanie symboli religijnych z sal lekcyjnych)²⁴. Lansowany wówczas model wychowawczy znacznie odbiegał od chrześcijańskich wartości i obyczajów, a nowa ideologia stała się podstawą pracy dydaktyczno-wychowawczej. Zagadnienia prezentowane na lekcjach musiały być ściśle skorelowane z wytycznymi i zaleceniami partii. Te tendencje wychowawcze znajdowały odbicie w działalności organizacji młodzieżowych i społecznych, a także instytucji pozaszkolnych i kulturalnych²⁵. Ich odzwierciedlenie można również dostrzec w oficjalnych dokumentach Ministerstwa Oświaty. Mocą Instrukcji z 21 maja 1947 roku rady pedagogiczne zostały zobowiązane do uwzględnienia w planach pracy wychowawczej problematyki umożliwiającej zdobycie przez młodzież światopoglądu marksistowsko-leninowskiego²⁶. Efekty zabiegów pedagogicznych w tym zakresie miały być weryfikowane przez delegatów społecznych (aktywistów partyjnych), którzy na podstawie wydanego kilka dni wcześniej Okólnika z dnia 13 maja 1947 roku, wchodziłi w skład komisji maturalnych. Jako pełnoprawni członkowie tego gremium byli bezpośrednio odpowiedzialni za ocenę postawy ideologicznej abiturientów, a pośrednio również i nauczycieli²⁷.

Mając na uwadze ówczesne uwarunkowania polityczne, władze komunistyczne szczególną rolę wyznaczyły szkolnictwu laickiemu, które prężnie zaczęło się rozwijać pod koniec lat czterdziestych²⁸. Istotną rolę w tym zakresie odgrywały szkoły Towarzystwa Przyjaciół Dzieci, utworzonego w 1949 r. Głównym celem nauczania i wychowania w szkołach TPD było wychowanie socjalistyczne, świeckość i kształtowanie światopoglądu naukowego. Z założenia były to szkoły, w których nie miała być prowadzona nauka religii²⁹.

²⁴ Szerzej: H. KONOPKA, *Działania represyjne władz oświatowych*, w: *Represje wobec duchowieństwa Kościołów chrześcijańskich w okresie stalinowskim w krajach byłego bloku wschodniego*, red. J. Myszor, A. Dziurok, Katowice 2004, s. 167–181.

²⁵ L. SZUBA, *Polityka oświatowa państwa polskiego w latach 1944–1956*, dz. cyt., s. 7.

²⁶ *Instrukcja Min. Ośw. z 21 V 1947*, Dz.U. MO 1947, nr 6, poz. 134.

²⁷ *Okólnik z 13 V 1947 r. nr II Sr 241/41*, Dz.U. MO 1947, nr 6, poz. 127.

²⁸ Szerzej: AIPN Wr 00147/387, S. MARKIEWICZ, *Walka o świecką szkołę w Polsce Ludowej (1945–1961)*, w: *Państwo i Kościół w sprawie nauczania religii (materiały wybrane)*, Warszawa 1968.

²⁹ H. KONOPKA, *Religia w szkołach Polski Ludowej*, dz. cyt., s. 65–66.

W grudniu 1949 roku na naradzie Krajowego Aktywu Oświatowego PZPR wypracowano hasło: „Szkoła zakładem produkcyjnym”³⁰. Naturalną konsekwencją wprowadzenia do szkół tego hasła było podjęcie tzw. współzawodnictwa pracy pomiędzy nauczycielami w wynikach nauczania i uczniami w ilości pozytywnych ocen³¹.

W związku ze zmianami w programach dydaktyczno-wychowawczych, które miały być realizowane w powojennej szkole, zainicjowano prace nad opracowaniem nowych podręczników uwzględniających wspomniane tendencje. Warto w tym miejscu wspomnieć, iż podręczniki do szkół napisane w latach 1944–1948 charakteryzowały się stosunkowo małym natężeniem propagandy politycznej. Kolejne zmiany w tym zakresie są dostrzegalne od roku 1947 i polegały one na poszerzeniu zawartych tam informacji o treści polityczne. W podręcznikach wydanych w latach 1949–1952 widoczny jest systematyczny wzrost tendencji propagandowych, w latach kolejnych – można mówić o mniej więcej tym samym poziomie nasycenia treściami propagandowymi, natomiast od roku 1955 zauważalna jest pewna tendencja spadkowa³².

4. Apele szkolne, pochody i akademie okolicznościowe

Dążenie do wprowadzenia nowego oblicza ideologicznego polskiej szkoły znalazło również swoje odzwierciedlenie w nowym porządku dnia szkolnego. Decyzją władz oświatowych z 20 sierpnia 1954 roku w szkołach ogólnokształcących zostały wprowadzone „apele szkolne”, których celem było ujednoczenie formy rozpoczynania i kończenia dnia szkolnego. W praktyce miały one zastąpić zlikwidowanie odmawiania pacierza przed lekcjami, co było konsekwencją wdrażania nowego programu wychowawczego opartego na światopoglądzie naukowym. W poufnej instrukcji adresowanej do niższych władz oświatowych pouczano, że należy eksponować wychowawcze znaczenie apeli, a rezygnację ze zbiorowej modlitwy tłumaczyć odpowiednim zapisem Konstytucji. Natomiast w części instrukcji opracowanej na potrzeby wewnętrzne partii wyraźnie akcentowano, że apele są środkiem świeckiego wychowania „z zastosowaniem zabiegów pedagogicznych w duchu antyklerykalnym i antyfideistycznym”³³.

³⁰ L. SZUBA, *Polityka oświatowa państwa polskiego w latach 1944–1956*, dz. cyt., s. 182.

³¹ J. DRAUS, R. TERLECKI, *Historia wychowania*, t. 2: *Wiek XIX i XX*, Kraków 2010, s. 303.

³² J. WOJDON, *Propaganda polityczna w podręcznikach dla szkół podstawowych Polski Ludowej (1944–1989)*, Toruń 2001, s. 27.

³³ L. SZUBA, *Polityka oświatowa państwa polskiego w latach 1944–1956*, dz. cyt., s. 206.

Trwałym elementem rzeczywistości szkolnej, poddanej od 1948 roku w sposób szczególny „ofensywie ideologicznej”, było organizowanie uroczystości mających na celu czczenie bohaterów bądź rocznic istotnych wydarzeń związanych z nową ideologią. W miejsce tradycyjnych świąt i rocznic wprowadzono nowe. W sposób szczególny we wszystkich ówczesnych szkołach świętowano dzień 1 Maja. Do uczestnictwa w organizowanych z tej okazji pochodach byli zobowiązani zarówno uczniowie, jak i nauczyciele. W założeniu powojennych władz komunistycznych właśnie to święto miało służyć uwierzytelnianiu nowej władzy oraz kreowaniu pożądanых postaw obywateli³⁴. Obowiązkowymi uroczystościami szkolnymi były także m.in.: rocznica wybuchu Rewolucji Październikowej, święto Armii Radzieckiej, rocznica wybuchu II wojny światowej i jej zakończenia. W 1948 roku w polskich szkołach szczególne uroczystości zostały zorganizowane z okazji 70. rocznicy urodzin Stalina oraz 26. rocznica śmierci Lenina. Zamierzeniem tych obchodów miało być również akcentowanie i pogłębianie przyjaźni polsko-radzieckiej³⁵.

Organizowane nieustannie apele, akademie, capstrzyki, „czyny społeczne” (sadzenie drzew, porządkowanie parków, niszczenie stonki ziemniaczanej, którą rzekomo Amerykanie zrzucali z samolotów) zawsze nawiązywały do kwestii ideologicznych³⁶. Tym samym stanowiły istotne narzędzie służące do indoktrynowania młodego pokolenia.

5. Organizacje młodzieżowe

W założeniu polskich władz partyjno-państwowych szczególną rolę w upowszechnianiu ideologii komunistycznej wśród młodego pokolenia miały do odegrania nowo tworzone organizacje młodzieżowe. Już w 1944 roku zostały zlikwidowane wszystkie przedwojenne organizacje uczniowskie. W latach 1944–1948 działały w Polsce cztery organizacje młodzieżowe: Związek Walki Młodych, Organizacja Młodzieży Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego i Związek Młodzieży Wiejskiej „Wici”, których programy były ściśle skorelowane z założeniami nowej ideologii. W związku z tym ówczesne władze partyjno-państwowe było zainteresowane, aby aktywność

³⁴ A. DYTMAN-STASIEŃKO, *Święto zawłaszczonych znaczeń. 1 Maja w PRL. Ideologia, rytuał, język*, Wrocław 2006, s. 38–39; E. ŚWIĘTOCHOWSKA-BOBOWIK, *Na 1 Maja...*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej”, r. 2007, nr 7(78), s. 59.

³⁵ P. OSEKA, *Rytuały stalinizmu. Oficjalne święta i uroczystości rocznicowe w Polsce 1944–1956*, Warszawa 2007, s. 56.

³⁶ J. DRAUS, R. TERLECKI, *Historia wychowania*, t. 2: *Wiek XIX i XX*, Kraków 2010, s. 303.

tych organizacji była dostrzegalna również na forum szkolnym, co nie było zgodne z obowiązującym prawem, gdyż w świetle obowiązującego wówczas rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z 27 października 1932 roku młodzież szkolna, oprócz studentów, nie mogła należeć do stowarzyszeń, za wyjątkiem stowarzyszeń wyższej użyteczności. Spośród organizacji ideowo-wychowawczych za spełniające to kryterium został uznany Związek Harcerstwa Polskiego. Zaraz w pierwszych latach powojennych kilku dyrektorów, mając na uwadze ów przepis prawny, próbowało nawet zablokować działalność wspomnianych wcześniej organizacji na forum szkoły³⁷.

Szczególną rolę w indoktrynowaniu młodego pokolenia odegrał Związek Młodzieży Polskiej, który powstał z inicjatywy władz partyjno-państwowych na Kongresie Jedności Młodzieży we Wrocławiu latem 1948 roku z połączenia dotychczas działających następujących organizacji: ZWM, ZMW RP „Wici”, ZMD oraz OMTUR. Wzorem dla działalności nowej organizacji był radziecki Komunistyczny Związek Młodzieży (Komsomol). Głównym celem ZMP było angażowanie młodzieży w budowę nowego ładu społeczno-politycznego oraz wychowanie młodego pokolenia w duchu marksistowsko-leninowskim³⁸. Formy aktywności członków tej organizacji w czasach stalinowskich sprawiły, iż po przeobrażeniach, które miały miejsce w Polsce jesienią 1956 roku, podjęto decyzję o jej rozwiązaniu. Uczniowski aktyw ZMP był bardzo uciążliwy, a zarazem niebezpieczny zarówno dla uczniów jak i nauczycieli. Ostro piętnował wszelkie zachowania niezgodne z ideologią marksistowsko-leninowską, dbając o prawomyślność ustrojową³⁹.

Władze komunistyczne doprowadziły również do przeobrażeń w Związku Harcerstwa Polskiego dostosowując je do potrzeb nowej ideologii. W konsekwencji wielokrotnie zmieniano treść Prawa Harcerskiego (1945, 1947, 1950, 1956), a kolejne zmiany były odzwierciedleniem aktualnych tendencji politycznych w wychowaniu młodego pokolenia⁴⁰.

Od 1951 roku w polskich szkołach rozpoczęły działalność Szkolne Koła Przyjaciół ZSRR, które objęły dzieci i młodzież wszystkich klas. Szkolne Koła Przyjaciół ZSRR stanowiły jednostki organizacyjne Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej, a podstawą ich działalności był regulamin opracowany

³⁷ E.J. KRYŃSKA, *Szkolne organizacje młodzieżowe w latach 1944–1956*, w: *Oblicze ideologiczne szkoły polskiej w latach 1944–1955*, red. E. Walawender, Lublin 2002, s. 271–272.

³⁸ S. BOBER, *Walka o dusze dzieci i młodzieży w pierwszym dwudziestoleciu Polski Ludowej*, dz. cyt., s. 380.

³⁹ E.J. KRYŃSKA, *Szkolne organizacje młodzieżowe w latach 1944–1956*, dz. cyt., s. 288.

⁴⁰ Szerzej: E. GŁOWACKA-SOBIECH, *Harcerstwo polskie w latach 1944–1956*, w: *Oblicze ideologiczne szkoły polskiej w latach 1944–1955*, red. E. Walawender, Lublin 2002, s. 289–298.

przez Zarząd Główny Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej przy współudziale Ministerstwa Oświaty i Zarządu Głównego ZMP⁴¹.

Konkludując można powiedzieć, iż profil wszystkich organizacji młodzieżowych legalnie działających w latach 1945–1956 był ściśle powiązany z ideologią komunistyczną, a celem ich istnienia było ściśle współdziałanie z władzami partyjno-państwowymi w realizowaniu wytyczonych przez nie celów politycznych. „Przełom Październikowy” obnażył bezmiar nieprawidłowości popełnionych przez ekipę sprawującą władzę w czasach stalinowskich, a jej oddziaływanie na wspomniane organizacje młodzieżowe – skompromitowało je w oczach społeczeństwa. W konsekwencji ZMP przestało istnieć, a pozostałe organizacje zweryfikowały podstawy swojego funkcjonowania.

* * *

Polityka oświatowa realizowana w Polsce w latach 1944–1956 miała na celu wdrożenie nowego systemu szkolnego umożliwiającego wykształcenie i wychowanie nowego pokolenia w pełni akceptującego nowy ustrój, nowe granice państwowe oraz nowe sojusze. Aby wprowadzać założone cele zastosowano wiele zabiegów propagandowych i pod pretekstem szczytnych haseł brutalizowano ówczesną rzeczywistość szkolną. Proces nachalnej indoktrynacji przerwały wydarzenia polityczne, przede wszystkim XX Zjazd KPZR (luty 1956 roku), który obnażył faktyczne dokonania Stalina, oraz śmierć Bolesława Bieruta umożliwiającą polskim komunistom zmianę dotychczasowego kursu politycznego w październiku 1956 roku, m.in. także w relacjach pomiędzy państwem a Kościołem katolickim. Na mocy stosownych porozumień lekcje religii powróciły do szkół, ale jako przedmiot nadobowiązkowy, a władze partyjno-państwowe zezwoliły na umieszczenie symboli religijnych w salach lekcyjnych.

Jednak zmiany, które dokonały się w polskim szkolnictwie wszystkich szczebli po październiku 1956 roku nie były zjawiskiem trwałym. Stanowiły swoistą zagrywkę taktyczną nowej ekipy komunistycznej Władysława Gomułki, która wraz umacnianiem swoich wpływów stopniowo starała się powrócić do pewnych wcześniejszych założeń, ale przy zastosowaniu łagodniejszych metod. Pomimo ustaleń z prymasem Stefanem Wyszyńskim już w 1957 roku rozpoczął się stopniowy proces eliminowania lekcji religii ze szkół i rozwój inicjatyw mających w konsekwencji doprowadzić do ich laicyzacji. Ostatecznie w 1961 roku zarówno symbole religijne, jak i religia, pod pretekstem zachowania świeckości szkoły, na trwałe zostały usunięte z jej murów.

Słowa kluczowe: szkolnictwo, laicyzacja, okres powojenny

⁴¹ L. SZUBA, *Polityka oświatowa państwa polskiego w latach 1944–1956*, dz. cyt., s. 302–303.

Realization of the educational policy assumptions in Poland within the years of 1945–1956. Main issues

Summary

The paper presents the most essential issues of the educational policy in Poland within the years of 1945–1956. Social-political transformations that took place in Poland after the World War II fundamentally influenced on the functioning of the educational system at all levels. The communist authorities introduced a new educational system whose aim was upbringing and education of new generation which accepts assumptions of new political system and involvement in construction of new social-political order. Within the years of 1945–1956 was developed the educational system closely connected with interests of the communist state serving its ideology. The political events which took place in Poland in autumn of 1956 called “October breakthrough” put an end to some aspects of the educational policy run at that time.

Key words: educational system, secularization, postwar time